

Arkeologisen kulttuuriperinnön ja -maiseman kehitys

Varsinais-Suomessa

Sanna Saunaluoma, tutkija, Turun museokeskus sekä Satu Mikkonen-Hirvonen, intendentti ja Teija Tiitinen, projektipäällikkö, Museovirasto

Kulttuurimaisemalle on tyypillistä kerroksellisuus, sen eri-ikäiset rakenteet, joiden näkyvyys ja merkitys katsojalle vaihtelevat. Vaikka arkeologiset kerrostumat ovat usein maan tai veden pinnan alaisia ja vaikeasti havaittavia, ne ovat kuitenkin ratkaisevasti vaikuttaneet maisemarakenteen syntyyn ja kehitykseen. Esimerkiksi vanhat kalmistoalueet ovat vielä pitkään käytöstä poistumisensa jälkeen saattaneet säilyä vältettävänä paikkoina, vaikkei niiden alkuperäistä merkitystä ehkä enää muistettukaan. Vanhimmat keskiajalta tunnetut kylät taas ovat useimmiten syntyneet jo rautakaudella, eikä niiden maanjako ole ratkaisevasti muuttunut ennen isojakoa. Talot sijaitsivat edelleen samoilla paikoilla, joihin ne on rautakaudella perustettu. Vanhoista rakenteista ei välttämättä ole säilynyt mitään merkkejä maanpinnalle, mutta niiden olemassaolo on rajoittanut ja ohjannut maankäyttöä. Maisemassa fyysisesti näkyvä arkeologinen kulttuuriperintö puolestaan koostuu valtaosin rakennusten jäänteistä, asumuspainanteista, vanhoista kulkureiteistä, hautarakennelmista, muinaispeltoihin kuuluvista kivrakenteista sekä linnavuorista.

Myöhäiskivikautinen asuinpaikka-alue, Kotirinne, Turku. Kuva: Teija Tiitinen, 2006, Museovirasto.

Varsinaissuomalaisen kulttuurimaiseman kehityksen alku ajoittuu noin 8000 vuoden taakse. Jääkauden jälkeinen maankohoaminen aiheutti meren rannan siirtymisen länteen ja etelään päin. Tämän vuoksi ensimmäiset asutetut alueet sijaitsivat nykyisestä rannikosta jopa kymmeniä kilometrejä sisämaahan. Vanhimmat kivikautiset asuinpaikat Varsinais-Suomessa liittyvät merelliseen pyyntiin ja kalastukseen, eikä niistä ole jäänyt vähäisiä te-rasseja tai painanteita lukuun ottamatta merkkejä maisemaan, eivätkä ne myöskään ole vaikuttaneet myöhempään maankäyttöön.

Kivikauden ajan väestö sai elantonsa metsästämisellä, kalastamalla ja luonnonkasveja keräämisellä. Nämä elinkeinot eivät vaadi samanlaista paikallaan pysymistä kuin myöhemmin omaksuttu maanviljely, mutta hyvät asuinpaikat saattoivat silti pysyä käytössä satojen vuosien ajan. Kivikaudella raivattiin alueita asuinpaikkoja varten, mutta muuten ihmisen vaikutus maisemaan oli vähäistä. Tosin on arveltu, että kasvillisuutta saatettiin muokata ihmisen tarpeiden mukaan. Esimerkiksi pähkinäpuiden leviämisen edistämiseksi raivattiin puustoa ja pensaita, ja pyynnin helpottamiseksi aukeita paikkoja, joille houkuteltiin riistaa. Kivikautisia asuinpaikkoja on Varsinais-Suomessa melko tasaisesti lukuun ottamatta muutamaa merenpintaan nähden matalalla sijaitsevaa rannikkokuntaa. Erityisen runsaasti kivikautisia asuinpaikkoja on alueilla, joista on nykyisin matkaa rannikolle noin 15–25 kilometriä. Laajoja kivikautisia asuinpaikkakeskittymiä sijaitsee Paimion ja Nousiaisten välisellä vyöhykkeellä sekä Salon itäosissa entisten Kiikalan, Muurlan ja Suomusjärven kuntien alueilla.

Ihmisen tietoinen vaikutus maisemaan alkoi pronssikauden alussa, vuosien 1800–1500 e.Kr paikkeilla. Metallin käyttöönoton yhteydessä tapahtui muutoksia muun muassa yhteiskuntarakenteessa ja hautaustavoissa. Kivikaudella vainajat laskettiin maahan kaivettuihin kuoppiin, mutta pronssikaudella osa väestöstä haudattiin monumentaalisiin kiviröykkiöhautoihin, jotka rakennettiin meren lähellä olevien kallioisten mäkien päälle. Ilmeisesti suvun vainajat sijoitettiin selkeästi näkyviin maastonkohtiin, josta sinne saapuvat tiesivät, että alue oli jo jonkin tietyn väestöryhmän hallussa. Pronssikauden asuinpaikkoja tunnetaan vain muutamia, joista suurin osa sijaitsee nykyisen saariston alueella. Hautoja sen sijaan löytyy lähes koko rannikolta – sisämaassa niitä on vain poikkeuksellisesti. Lukumääräisesti eniten hautoja sijaitsee Laitila-Pyhäranta-Uusikaupunki-alueella, mutta myös Kaarinasta Salon itärajalta hautaröykkiöitä on rakennettu runsaasti.

Pronssikaudella viljelyn merkitys alkoi vahvistua, vaikka se oli edelleen vähäinen sivuelinkeino, joka tuotti ainoastaan ruoan lisäkettä sekä mahdollisesti oluen valmistamiseen tarvittavaa ohraa. Maanviljelyn kanssa samoihin aikoihin omaksuttiin karjanhoito, ja pieniä peltoja ja laitumia varten oli raivattava maata. Laidunalueiksi valikoitiin mielellään vanhoja vesijättöalueita. Näin ollen pronssikauden lopulla alkoi hitaasti tapahtua kulttuurimaisemaan pysyvästi jälkensä jättäviä muutoksia.

Pronssikautisen asuinpaikan länsiosaa Ölmösvikenissä harjanteen itäpuolella (Kemiönsaari). Kuva: Teija Tiitinen, 2019, Museovirasto.

Rautakauden (500 e.Kr. - 1150 j.Kr.) alussa rökkiöhautaustapa taantui, ja sen rinnalle omaksuttiin uusia hautausmuotoja, kuten yksittäisten sukujen käytössä olleet kalmistot, jotka rakennettiin asuintalojen lähelle. Uusia hautatyyppisiä rautakaudella olivat maakummut ja kivistä tehdyt tarhamaiset rakenteet. Pronssikauden alkupuolelta asti käytössä ollut polttohautaustapa väistyi vähitellen. Rautakauden lopulla (noin 1100-luvulla) omaksuttiin ilmeisesti uuteen uskontoon tutustuttaessa ruumishautauskäytäntö. Ruumishautoista ei sinänsä ole jäänyt jälkiä maisemaan, mutta monissa tapauksissa vanhan pakanallisena aikana käyttöön otetun kalmiston käyttöä jatkettiin edelleen väestön omaksuttua kristinuskon, ja joissain paikoissa, kuten Turun (entisen Kaarinan) Kirkkomäen tapauksessa, myös kylän kirkko perustettiin samalle paikalle.

Nykyiset asutuskeskittymät alkoivat hahmottua rautakaudella. Elinkeinojen muuttuessa jokilaaksot asutettiin, ja vähitellen alkoi myös kylämuodostus. Rautakauden puolivälin jälkeen (noin 600–800 j.Kr.) maanviljely ja karjanhoito muodostuivat Varsinais-Suomessa pääelinkeinoiksi, vaikka pyynnillä ja metsästyksellä oli edelleen tärkeä merkitys. Kulttuurivaikutteiset luontotyypit kuten niityt, hakamaat ja metsälaitumet muodostuivat kiinteäksi osaksi varsinaissuomalaista kulttuurimaisemaa. Rautakauden puolivälin jälkeen myös yhteiskunnassa tapahtui muutoksia, jotka johtivat muun muassa väestön aiempaa tehokkaampaan järjestäytymiseen. Tähän ajanjaksoon ajoittuu useimpien mäkilinnojen eli linnavuorien käyttö puolustustarkoituksessa. Linnavuoret sijaitsevat usein rautakautisten kulkureittien varrella, ja niillä on ollut korostunut asema maisemassa. Monet niistä, kuten Liedon Vanhalinna, Halikon Rikala, ja Salon Veitakkala, ovat edelleen maiseman keskipisteitä.

Rautakautinen röykkiökalmisto (Kopinketo, Laitila). Alue hoitoperiodin jälkeen. Kuvassa niin kutsuttu Treudd eli matala kolmiomainen latomus, jonka päällä ja ympäristössä myös ryssänhautoja. Kuva: Teija Tiitinen, 2009, Museovirasto.

Muikunvuorella (Kaarinassa) on laaja muinaisjäänöskompleksi, jossa on kulttuurikerroksia ja rakenteita kivikauden lopulta rautakauden loppuun. Kuvassa alueen länsiosassa sijaitseva rautakautinen polttokenttäkalmisto. Kuva: Teija Tiitinen, 2010, Museovirasto.